

Tarihsel Devamlılık Bağlamında Romanya ve
Bulgaristan'da Toprak Yağması Süreçleri
*Land Grab Processes in Romania and Bulgaria:
A Historical Continuity Perspective*

Nazif MANDACI

Prof. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yaşar Üniversitesi

Bu makaleye atıf için

Mandacı, Nazif, "Tarihsel Devamlılık Bağlamında Romanya ve Bulgaristan'da Toprak Yağması Süreçleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 57, 2018, s. 79-97, DOI: [10.33458/uidergisi.518044](https://doi.org/10.33458/uidergisi.518044)

Makaleye Erişim İçin: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.518044>

Makale Gönderim: 10 Temmuz 2017
Basım Tarihi: 01 Mart 2018

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler
E-Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Tarihsel Devamlılık Bağlamında Romanya ve Bulgaristan'da Toprak Yağması Süreçleri

Nazif MANDACI

*Prof. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
E-posta: nazif.mandaci@yasar.edu.tr*

ÖZET

Romanya ve Bulgaristan Batı'nın çevresinde (periphery) olmakla birlikte, tarihleri boyunca geçmişte kolonileştirilmiş, sömürülmüş 3. Dünya ülkelerinden farklıdır. Bu ülkelerin coğrafi ve siyasi konumları nedeniyle küresel toprak yağması sürecinden farklı biçimlerde etkilendiği gözlemlenmektedir. Bu ülkelerde de küçük toprak sahipleri klasik eleştirel literatürde değinilen çitleme, sermayenin ilkel ya da mülksüzleştirerek biriktirilmesi süreçleri nedeniyle oluşan dışsallıklardan diğer topluluklarla benzer biçimde olumsuz etkilenmişlerdir. Bununla birlikte, Avrupa toprak piyasasının ayrılmaz parçası haline gelmeleriyle Romanya ve Bulgaristan'da 18. yüzyıldan itibaren gözlemlenen toprak yağması 2000'li yıllarda ilave aktör ve toprağın spekülasyon objesi haline gelmesi ya da enerji kaynağına dönüşmesi gibi özgün dinamikleri göze çarpan yeni bir tarihsel faza girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toprak Yağması, Çitleme, İlkel Birikim Süreci, Toprağın Yabancılaşması

Land Grab Processes in Romania and Bulgaria: A Historical Continuity Perspective

ABSTRACT

Although they are positioned in the periphery of the Western economic core, Romania and Bulgaria are different from the Third World countries that were exploited and colonized by the Western powers in the preceding centuries, where currently land grab processes are at work. However, it is observed that because of their geographical and political standings those countries are also influenced by the ongoing global land grab processes, albeit in different ways. The externalities of processes of enclosure, primitive accumulation or accumulation by dispossession as defined in general by the critical literature have continued to inflict particularly small landholders, as did in other societies in different parts of the world. However, upon their accession to the European Union, land grab processes in those countries entered into a new historical phase discerned by incoming new actors such as equity funds, and the unique dynamics such as the transformation of land into a speculative asset and an energy source.

Keywords: Land Grabbing, Enclosure, Primitive Accumulation, Artificialization of Land

Giriş

2007 yılından itibaren giderek etkisini hissettiren yiyecek fiyatlarındaki artış ve devamında ulusların gerek besin güvenliğine yönelik siyasetleri, gerekse yatırımcıların finans ve diğer eşya piyasalarına göre daha istikrarlı olan tarım ve toprak piyasalarına yönelmesi nedeniyle toprak sömürüsü ya da bu çalışmada ifade edildiği gibi “toprak yağması” (*land grab*) literatürü genişlemeye devam etmektedir.¹ Bununla birlikte toprak yağması gerek kapsamı gerekse inceleme metodolojisi üzerinde genel bir mutabakatın oluşmadığı bir olgu olarak göze çarpmaktadır.² Uzmanlardan bir kısmı meselenin dinamik talep ve arz dengesi boyutundan değerlendirilmesi gerektiğini, dolayısıyla yiyecek fiyatlarındaki dalgalanmalar, nüfus artışı ve su kıtlığı gibi faktörlere odaklanması gerektiğini savunmaktadır.³ Bu kesim, özellikle finansal açıdan kuvvetli Çin, ABD, Körfez ve Avrupa ülkelerinin nüfuslarını doyurmak ve de küresel ekonomik düzlemdeki etkin pozisyonlarını korumak adına pragmatik davrandıklarının altını çizmektedir. Öte yandan, bu dalgalanmanın finansal açıdan zayıf, gelişmekte olan, tarım dışında ekonomik değer üretme yetisi olmayan ülkelerin yoksullukla mücadele, sanayileşme ve ötesinde küresel ekonomiyle eklemlenme çabalarına pozitif katkılar yaptığı da sıklıkla vurgulanmaktadır.⁴

Yukarıdaki yaklaşımların tersine, adından da anlaşılacağı gibi, toprak yağması, bu küresel olguyu eleştirel biçimde irdeleyen geniş bir literatürün odak noktası haline gelmiştir. Bu eleştirel ekol söz konusu olgunun kabul edilebilir bir küresel ahlaki düzenin önündeki güncel problemlerin başında geldiğini kabul etmektedir. Yukarıdaki görüşlerle çatışır biçimde, eleştirel ekol toprak yağmasının küresel kapitalizmin yarattığı pek çok çözümsüz sorunu daha da ağırlaştırdığını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlar, toprak yağmasının “yeni siyasal aktörler ve ittifaklar yaratarak ya da etkin aktörleri daha da güçlendirerek tarım ve besin güvenliğine dair küresel yönetimde köklü bir değişikliği tetikleyebileceğini ve küresel eşitsizlikleri daha da derinleştireceğini”⁵ belirtmektedirler. Buna kanıt olarak da, şu ana kadar “71 milyon hektar tarım toprağının yabancı güçlerce yağmalanmış olmasını ve dolayısıyla toprağın hukuki (*de jure*) ve fiili (*de facto*) kontrolünde meydana gelen önemli değişiklikleri”⁶ öne çıkarmaktadırlar. Böylelikle, finansal açıdan güçlü uluslar yeni bir uzun dönemli sömürü düzeninin altyapısını oluşturmaktadır. Bu nedenle eleştirel literatürde bu duruma yeni-kolonizasyon, agro-emperyalizm ya da agraryan-kolonizasyon adları verilmektedir.⁷ Eleştirel ekol bu yeni emperyalizm türünün sınırları ve derinliği açısından önceki Batı kolonyalizmi/emperyalizminin fersah fersah ötesinde olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, Petras Güney Koreli Daewoo’nun Madagaskar adasındaki ekilebilir toprağın yarısını 70-90 yıllığına kiralamasının ya da Arap yatırımcıların Kamboçya’daki masif

1 Derek Hall, “Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession and the Global Land Grab”, *Third World Quarterly*, Cilt 34, No.9, 2013, s.1582-1604.

2 Marc Edelman, Oya Carlos and M. Borras Jr. Saturnino, “Global Land Grabs: Historical Processes, Theoretical and Methodological Implications and Current Trajectories”, *Third World Quarterly*, Cilt 34, No.9, 2013, s.1517-1531.

3 Quoted by Andrew Wice, “Is There Such a Thing as Agro-Imperialism?”, *New York Times Magazine*, 16 Kasım 2009, http://www.nytimes.com/2009/11/22/magazine/22land-t.html?_r=0 (Erişim Tarihi 31 Aralık 2015).

4 Franklyn Lisk, “Land Grabbing or Harnessing of Development Potential in Agriculture? East Asia’s Land-Based Investment in Africa”, *The Pacific Reivew*, Cilt 26, No.5, 2013, s.563-587.

5 Melanie Sommerville, Jamey Essex, and Philippe. Le Billon, “The Global Food Crisis and Geopolitics of Food Security”, *Geopolitics*, Cilt 19, No.2, 2014, s.240-242.

6 Sommerville et al., “The Global Food Crisis”, s.245.

7 Yan Hairong and Barry Sautmann, “Chinese Farms in Zambia: From Socialist to Agro-Imperialist Engagement?”, *African and Asian Studies*, Cilt 9, 2010, s.321-322.

tarım toprağını kapatmalarının yeni agro-emperyalizmin standart uygulamaları olduğunu belirtmektedir.⁸ Öyle ki 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki emperyalist dalganın adeta tekrar yaşandığı, ama farklı olarak bu sefer Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Arap Körfez ülkelerinin başrolde olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada iki temel çıkarsamadan hareket edilmektedir; birincisi Romanya ve Bulgaristan konusu, literatürde yeterince ele alınmadığı işaret edilen ilkel birikimin tarihsel devamlılığı konusuna özgün tarihsel gelişimleri itibarıyla katkıda bulunmaktadır. Genel olarak Balkanlar'da toprak ilişkileri, her ne kadar benzer sonuçlar doğurmuş olsa da, Batı'nın sömürgeleştirdiği diğer yerlerden farklı bir biçimde gelişmiş görünmektedir. Batı Avrupa'nın çevresinde bulunmasına rağmen,⁹ gerek özgün toprak ilişkileri, gerekse de ulus-kurma süreçleri nedeniyle Balkanlar'ın Avrupalı emperyalist güçler tarafından küresel ekonomiye eklemeleri için 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarını beklemek gerekmektedir. Petrakos'a göre, 21. yüzyılın başında dahi bölge tüm ekonomik liberalleşme ve yapısal reformlara rağmen; hatta Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyeliği gibi özel durumları göz önüne alındığında dahi, Avrupa'nın ekonomik merkezinin (*core*) çevresinde kalmaya mahkûm edilmiş durumdadır.¹⁰ Dahası, toprak yağması Romanya ve Bulgaristan'ın Batı ile yürüttüğü ilişkilerin açıkça asimetrik bir karaktere bürünmesinde önemli bir işlev üstlenmiş gibidir. Bu çalışmada söz konusu sürecin bu ülkelerde aldığı biçim ve kapsamı itibarıyla arz ettiği farklılıklardan hareketle, ilgili literatürde genel olarak kabul edilen 'toprak yağmasının tüm coğrafyalarda benzer bir tarihsel gelişim içinde geliştiği' iddiası sorgulanmaktadır. İkinci husus Romanya ve Bulgaristan bağlamında toprak yağmasının almış olduğu farklı biçimle ilgilidir. AB'nin müktesebatı ile bağımlı olmaları ve daha da önemlisi AB'ye üyelik elde ettikten sonra Avrupa toprak piyasasının mütemmim cüzü haline gelmeleri nedeniyle, Afrika ve diğer üçüncü dünya ülkelerindeki toprak yağması süreçlerinde pek gözlenmeyen, "toprağın yabancılaştırılması" ve "finansal spekülasyon süjesi haline gelmesi" meseleleri bu iki Balkan ülkesinde çok daha belirgin hale gelmiş durumdadır. Bu durum bu ülkelerdeki toprak yağması sürecini 18. ve 19. yüzyıllardaki benzerlerinden görünür biçimde farklı kılmaktadır. Bu farklılığı göstermek amacıyla çalışmada 1990'lardan önceki Osmanlı, bağımsızlık sonrası ve sosyalizm dönemlerindeki toprak yağması süreçlerine de değinilmektedir. Üçüncü nokta, özellikle 2000'lerdeki süreci teşhis etmeye yardımcı olan veriler ile ilgilidir. Bu ülkelerde toprak sektöründeki hareketler hakkında onaylanmış resmi veriler henüz mevcut değildir. Bununla birlikte, küresel çapta toprak yağması sürecini düzenli takip eden ve bilgilendiren sivil toplum örgütlerinin -özellikle Farmlandgrab'in- bültenleri, raporları ya da yerel medyada yer alan haberler konu üzerinde çalışanlara kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada da aynı kaynaklardan yararlanılmaktadır.

8 James Petras, "The Great Land Giveaway: Neo-Colonialism by Invitation", *Global Research*, 1 Aralık 2008 <http://www.globalresearch.ca/the-great-land-giveaway-neo-colonialism-by-invitation/11231> (Erişim Tarihi 21 Nisan 2015).

9 Dimitar Bechev, *The Periphery of the Periphery: The Western Balkans and the Euro Crisis, Policy*, Brief No.60, 2012, European Council on Foreign Relations, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR60_WESTERN_BALKANS_BRIEF_AW.pdf (Erişim Tarihi 28 Eylül 2016).

10 George Petrakos, "The Balkans in The New European Economic Space: Problems of Adjustment and Policies of Development", *Eastern European Economics*, Cilt 40, No.4, 2002, s.8.

Teorik Arka Plan: İkel Birikim ve Mülksüzleştirerek Birikim Süreçlerinin Tarihsel Devamlılığı Meselesi

Hall bu yeni dalganın eleştirel literatürde “ikel sermaye birikimi” (*primitive capital accumulation*) ya da “mülksüzleştirerek birikim” (*accumulation by dispossession*) kavramlarından yararlanılarak irdelendiğine işaret etmektedir. Mülksüzleştirerek birikim Marx’ın orijinal “ikel birikim” fikrini modern sosyo-politik dönüşümlere uyarlayan David Harvey tarafından geliştirilmiştir.¹¹ Marx artık değer (*surplus*) kavramını açıklarken ikel sermaye birikiminin kökenlerinden, yani üreticilerin üretim araçlarından koparılıp ücretli çalışanlar haline getirildiği tarihsel süreçlerden yararlanmıştır. Şiddet kullanımına, angaryaya, toprağın genelde yasal ama aslında adaletsiz bir biçimde istimlak edilmesine açık, hatta bazen hırsızlık ve de cinayetlere teşne bu sistem içinde 15. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa’da sermaye gittikçe daha küçük bir toplumsal zümrenin elinde toplanmıştır. Marx’ın *Kapital*’inde Atlantik köle ticareti, İngiltere, İskoçya ve İrlanda’da toprağın çitleme (*enclosure*) yoluyla özel mülk haline getirilmesi, Amerikalarda altın ve değerli madenlerin yağma edilmesi sırasında yerli halkın katledilmesinin bu sürecin sonuçları olduğunun altı çizilmiştir.¹²

De Angelis geçmiş ve modern zamanlardaki çitleme pratiğinin genel bir devamlılık arz ettiğinden ilk olarak bahseden yazarlardan biridir. Yazar 1990’ların başlarında, Fukuyama’nın çalışması “Tarihin Sonu’nu” kastederek, bunun sadece akademik bir çalışmanın adı olmadığını, fakat daha çok gelmekte olan bir tarihsel evreye işaret ettiğini, bir “yeni bir başlangıç” olduğunu iddia etmiştir. Bu yeni evre özelleştirmeler, hükümetlerin şirketleri, yapısal reformları, finansal disiplini vb. sağlık ve eğitim gibi sosyal refah devleti hizmetlerinin önüne koymalarını haklı gösteren bir felsefeyi kanıksamasıyla kendini belli etmeye başlamıştır bile. Bu yeni liberal anlayış ise küresel çapta gelir eşitsizliğini, yoksulluğu ve çevresel felaketleri körükleyecek sorunları beraberinde sürükleyecektir. De Angelis “bugünkü ikel birikim biçimlerinin içinde İngiltere’deki toprağın çitle çevrilmesi veya köle ticaretinin vuku bulduğu gelişimden daha farklı bir bağlam içinde ortaya çıktığını, fakat geçmişten bazı dersler çıkartmanın hala mümkün olduğunu” söylemektedir.¹³ Ona göre, pek çok yazar için ikel birikim süreci kapitalist üretim tarzının bir ön koşuludur; bu bakımdan da artık kapitalizmin tarihsel gelişiminde yaşanmış ve de tamamlanmış bir evre olduğu fikri genel bir kabul görmüştür. Bununla birlikte, meselenin özü birikim sürecinin tarihselliğinde değil, üreticilerin üretim sürecinden uzaklaştırıldığı biçim ve şartlarda aranmalıdır. Diğer deyişle, De Angelis’e göre, üreticilerin aracılığıyla geçimlerini sağladıkları ve ürettikleri sosyal araçları sermayeye dönüştüren, hatta üreticilerin kendilerini ücretli işçilere çeviren, böylelikle de kendi emeklerini yönetme yetisinden mahrum bırakan özgün “çitleme” süreci var olduğu müddetçe ikel birikim süreci yaşanıp bitmiş bir tarihsel süreç olarak görülmemelidir.¹⁴

Öte yandan, 10 yıl sonra Harvey çağdaş küresel kapitalizmin aynı süreçleri farklı mekanizmalar ile yürüttüğünü belirtmiştir. Bilinen eseri “Yeni Emperyalizm” de Harvey yaklaşık 30 yıl içinde çiftçilerin yerinden edilip mülksüz işçiler haline gelmeleri, ortak malların başında gelen suyun genelde Dünya Bankası’nın ısrarıyla özelleştirilmesi ve küçük çiftçilerin yerlerini büyük tarım şirketlerine

11 Derek Harvey, *The New Imperialism*, Oxford, Oxford University Press, 2003; Jim Glassman, “Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession, Accumulation by ‘Extra-Economic Means’”, *Progress in Human Geography*, Cilt 30, No.5, 2006, s.608-625.

12 Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy. Volume 1*, Londra, Penguin, 1976; Nancy Hartsock, “Globalization and Primitive Accumulation: The Contributions of David Harvey’s Dialectical Marxism”, Noel Castree and Derek Gregory (der.), *David Harvey: A Critical Reader*, Oxford: Blackwell, 2006, s.168-190.

13 Massimo De Angelis, *The Beginning of History: Value Struggle and Global Capital*, Londra, Pluto Press, 2007.

14 Massimo De Angelis, “Marx and Primitive Accumulation: The Continuous Character of Capital’s Enclosures”, *The Commoner*, 2 Eylül, 2001, s.1-21.

bırakması gibi özellikle yoksul ülkelerde hızla gelişen süreçlere dikkat çekmektedir.¹⁵ Harvey'e göre bu mülksüzleştirme süreçleri Batı'da birikmiş, atıl sermayenin Çin ve eski Sovyetler Birliği gibi işgücü ve toprağın ucuz olduğu, böylelikle de yatırımların yüksek kar getirmesi kuvvetle muhtemel coğrafyalara doğru yönelmesinin bir sonucu olarak görülmelidir.¹⁶ Sonuçta, pek çok düşünürü göre, "yazar değişse de metin aynıdır"; diğer deyişle, aslında bugünün Afrikalı çiftçileri ile 19. yüzyıldaki İngiliz, İrlandalı, İskoç çiftçiler ile bunların karşısında yine 19. yüzyıldaki İngiliz soylular ve bugünkü hükümetler ile çokuluslu şirketler arasında çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır.¹⁷

Toprak yağmasını ilkel birikim ya da mülksüzleştirerek birikim perspektifinden okumak, özellikle söz konusu Afrika olduğunda kuvvetli bir biçimde sömürünün tarihsel devamlılık arz ettiği izlenimini vermektedir. Bununla birlikte, Edelman vd.'nin de belirttiği gibi, toprak yağması sadece Afrika'yı hedef almamakta, ötesinde küresel bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Örneğin, başka ulusların tarım topraklarına üşüşen Hindistan ya da Brezilya gibi ülkeler aynı zamanda toprak yağmasından muzdarip taraflara dönüşebilmektedirler.¹⁸ İnce'ye göre, bugünün kalkınmacı söylemini geçmiş emperyalizmi ile mukayese etmek, bu süreçlerin sonuçları aşağı yukarı benzer olsa bile, çok da doğru olmayabilir. Bunun birinci nedeni, bugünün toprak yağmacılarının ağırlıklı olarak Batılı olmayan uluslar olması; ikincisi ise Sahra-altı Afrika'daki bazı istisnalar dışarıda bırakılacak olursa, tam tersine, toprak satın almaya ya da kiralamaya gelen yatırımcılara kolaylıklar ve teşvikler sunulmasıdır.¹⁹ Edelman'a göre tarımsal etkileri tarihsel karşılıkları itibarıyla tespit edebilmek adına bu olgunun uzun dönemli bir tarihsel perspektiften okunması gerekmektedir. Çünkü "toprak yağmasının vuku bulunduğu mekânlar her zaman önceleyen siyasal rekabetler, yerleşik toprak ve toplum düzenleri tarafından yaratılıp, şekillendirilmiştir."²⁰ Hiç kuşkusuz, bu görüş toprak yağmasına dair analizi mekansızlaştırmakta ve Afrika dışındaki kalan coğrafyalarda da benzer süreçleri ele almaya teşvik etmektedir.

Öte yandan, Edelman toprak yağmasının sınırlarının kesin bir biçimde belirlenmesinde yarar olduğunun altını çizmektedir. Konuya ilişkin literatür artık çiftçilere ya da yerli topluluklarına ait toprakların sanayi, maden işletmelerine dönüşmesini ya da şehirleşme ve ulaşım planları uyarınca istimlak edilmesini, turizme yönelik doğanın pazarlanmasını, yeşil alanların koruma adına izole edilmesini (yeşil yağması-*green grabbing*), su yağmasını (*water grabbing*), geleneksel tarım alanlarının biyo-yakıt, biyo-kütle tarımına tahsis edilmesini ya da elektrik üreten güneş tarlalarına çevrilmelerini de kapsamaktadır. Tanımın genişlemesi toprak yağmasına yönelik araştırmaların genelde Sahra-altı Afrika'nın sınırlarını aşırp daha geniş bir coğrafik bağlamda genişlemesine izin vermektedir. Bu çalışma da, Çin, Körfez ülkeleri, Batılı tarım-ticaret şirketleri ve finansal kuruluşların Afrika ülkelerinden daha güvenli, yeterince ucuz ve de coğrafi olarak gıda pazarlarına yakın coğrafyaları da hedeflemelerine bağlı olarak, Romanya ve Bulgaristan'daki toprak yağması pratiğinin daha görünür hale geldiği iddiasından hareket etmektedir. Her ne kadar, yabancıların toprağa yapmış oldukları yatırımlar Afrika'dakiler ile kıyaslanamasa da, gerek yarattıkları sosyo-politik dışsallıklar, gerekse de, kendine özgü de olsa, arz ettiği tarihsel devamlılık açısından bu iki Balkan ülkesindeki toprak yağması incelenmeye değer bir olgu olarak göze çarpmaktadır.

15 Harvey, *The New Imperialism*.

16 Harvey, *The New Imperialism*, s.149.

17 Onur Ulaş İnce, "Primitive Accumulation, New Enclosures and Global Land Grabs: A Theoretical Intervention", *Rural Sociology*, Cilt 79, No.1, 2014, s.108-109.

18 Edelman *et.al.*, "Global Land Grabs", s.1519.

19 İnce, "Primitive Accumulation, New Enclosures and Global Land Grabs", s.109.

20 Edelman *et.al.*, "Global Land Grabs", s.1521.

Osmanlı'dan Sosyalist Rejimlere Toprak İlişkileri ve İlkel Birikim Süreçleri

İmparator Komnenos fethedilen toprağın asker yetiştirilmek üzere ileri gelenlere tahsis edildiği “*poronia*” sisteminin fikir babasıdır. Osmanlılar bu sistemi “sipahilik” düzeni altında devam ettirmişlerdir.²¹ Bununla birlikte, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı devleti Balkanlar'daki toprak düzeninin kontrolünü kaybetmeye başlamıştır. Ekonomik ve siyasal zorluklar nedeniyle askeri sınıfa mensup olmayan toprak sahipleri kontrollerindeki toprağı, bağımlı çiftçilerin işlediği, piyasaya yönelik üretim yapan hususi ekonomik birimlere –çiftliklere- dönüştürmeye başlamışlardır.²² Özellikle düzenli olarak tutulmayan kadastro kayıtları (tahrir defterleri) ve yozlaşmış bürokratların da yardımıyla, çoğunlukla küçük çiftçilere zor yoluyla topraklarını sattırarak, yeni toprak ağaları kontrollerindeki çiftlikleri büyütme devam etmiştir.

Sadat'a göre Batı'daki ticaret devriminin Osmanlı devletini derinden etkilediği 17 ve 18. yüzyıllar önemlidir.²³ Buna göre, toprak düzenindeki bozulma küresel ticarete bir cevap niteliği taşımaktaydı. Fakat giderek Avrupa'daki sanayi merkezlerine tarım ürünleri ve hammadde sağlayıcısı durumuna gerileyen imparatorluk içinde bu durum yeni sömürü biçimleri yaratmıştır. Braudel de Fransa ve Britanya'da mısır, tütün ve pamuk gibi zirai ürünlere artan ihtiyacın Osmanlı devleti içinde yeni bir serflik düzenini tetiklemiş olduğunu belirtmiştir.²⁴ Hiç kuşkusuz bu sürecin en önemli sonucu, Osmanlı iç siyasetini de etkileyen ayanların ortaya çıkışıdır. Gowan 18. ve 19. yüzyıllarda gerek Osmanlı, gerekse Batılı devletler için tarım ve hayvan ürünleri açısından stratejik Eflak ve Boğdan'da (bugünkü Romanya ve Moldova) hızla yerli toprak ağalarının türediğini ve toprağa bağımlı çiftçilerin yarı köle haline geldiklerini söylemektedir. Güney Bulgaristan'da, Yunanistan'ın kuzeyinde ve Makedonya'da Avrupa'daki benzerlerinden nispeten daha küçük de olsa ekili toprağın önemli bir kısmını kaplayan çiftlikler bu dönemde ortaya çıkmışlardır.²⁵ Hupchick toprak düzenindeki bu radikal dönüşümün kırsal kesimdeki nüfusu, Avrupa'dan gelen malların yerel ekonominin belkemiği zanaatkarları ciddi bir biçimde tehdit etmeye başladığı, işsizlik oranlarının yüksek olduğu şehir merkezlerine yığılmaya, hatta çiftçi isyanlarına zorladığını belirtmektedir.²⁶ 19. yüzyılda Balkanlar'daki ekili arazinin yaklaşık yüzde 80'i küçük çiftçilerin elindedir, fakat üretim araçları vasıtasıyla gittikçe düzenli bir biçimde Tuna, Karadeniz kıyılarında gelişmeye başlayan limanlardan ve Selanik üzerinden Avusturya ve Rusya başta olmak üzere Batı pazarlarına yönlendirilmeye başlanmıştır.²⁷ Bu arada hemen belirtmelidir ki, Osmanlı döneminde ya da erken ulus-devlet dönemlerinde Romanya ve Bulgaristan Batılı emperyalist devletlerin kendi pazarlarına yönelik tek tip ürün yetiştirmeye zorladıkları kolonilerinden, örneğin Britanya tarafından Mısır'a dayatılan zorunlu pamuk üretimi gibi- farklıdır.²⁸ Bununla birlikte, buğday

21 Dennis P. Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, New York, Palgrave MacMillan, 2004, s.126.

22 Hupchick, *The Balkans from Constantinople*, s.166.

23 Deena R. Sadat, “Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century”, *Journal of Modern History*, Cilt 44, No.3, 1972, s.346-363.

24 Aktaran John R. Lampe, “Imperial Borderlands or Capitalist Periphery? Redefining Balkan Backwardness: 1520-1914”, Daniel Chirot (der.), *The Origin of Backwardness in Eastern Europe: Economic and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*, Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press, 1989, s.177-209.

25 Bruce McGowan, “The Age of the Ayans” Halil Inalcik and Donald Quataert (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1600-1914, Vol 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s.637-742.

26 Hupchick, *The Balkans from Constantinople*, s.168; Edward C. Clark, “The Ottoman Industrial Revolution”, *International Journal of Middle East Studies*, No.5, 1976, s.65-76.

27 Donald Quataert, “The Age of Reforms”, Halil Inalcik and Donald Quataert (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1600-1914, Vol 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s.759-944.

28 Şevket Pamuk, “Estimating Economic Growth in The Middle East Since 1820”, *The Journal of Economic History*, Cilt 66, No.3, 2006, s.809-828.

gibi geleneksel tarım ürünlerinin arz-talep dengesi uyarınca yöneldiği tek pazar yine Batı olduğundan, bölgenin hızla Batı'nın çevresine evrildiği gözlemlenmiştir.

Tarihi boyunca toprağın büyük bölümünün toprak ağaları (boyarlar) tarafından kontrol edildiği Romanya'da 1866 anayasası Hıristiyan yabancıların ülkede tarım toprağı almasına izin veren ilk düzenleme olarak dikkat çekmektedir.²⁹ Bununla birlikte, verimli toprakları ve stratejik konumuna rağmen, boyarların muhalefeti ve dolayısıyla arazide çalıştıracak yerli çiftçi bulmakta yaşanan zorluklar yabancı yatırımcıları caydırmıştır. 1863'te Cuza reformları boyarların şiddetli muhalefetine rağmen Romanya ve Moldova'daki serflik düzenini sona erdirip, çiftçilere geçimlerini sağlayacak kadar toprak dağıtılmasını öngörmüştür. Bununla birlikte, reformlar ister istemez boyarların işbirliğini gerektirdiğinden kadük kalacaktır. Dahası, devletin tahsis ettiği topraklar miras yoluyla bölündüğünden, dolayısıyla çok geçmeden ekonomik işlevini yitirdiğinden, yeni sahipleri tarafından satılığa çıkarılmış, önceki feodal düzen çok kısa bir zaman içinde yeniden konsolide edilmiştir.³⁰ Sosyalist Romanya'da kolektifleştirme süreci bu nedenle komşu Bulgaristan'a oranla daha yavaş gelişmiştir. Yaklaşık 20 yıl süren bu süreç Romanya'nın toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 75'ini teşkil eden kırsal kesimle devlet arasında önemli sürtüşmelere sebep olmuştur. Örneğin, Iordachi ve Dobrinu, rejimin kırsal kesimi dönüştürmek vasıtasıyla ülkeyi sanayileştirmesinde kullanılacak birikimin sağlanması yönündeki siyasetinden asla ödün vermediğini; 1952'ye kadar olan kolektifleştirme süreci boyunca 80.000'den fazla çiftçinin tutuklandığını belirtmektedirler.³¹

Yeni kurulan Bulgar Prenslüğünde Müslüman nüfus Anadolu'ya göç ettiğinden boşalan topraklar köy toplulukları (*zadruga*) tarafından istimlak edilmiştir. Bulgar hükümetinin toprak reformuna karşı çetin bir direniş ve dayanışma sergileyen Bulgar çiftçileri Agraryan Parti'nin kurulmasına destek vermiştir. 1923'te toprak ağalarının da destek verdiği bir askeri darbe ile devrilene kadar hükümet eden Agraryan Parti küçük toprak sahiplerini kollayan düzenlemeler yapmıştır. Hatta Stambolov yönetimi çiftçiyi toprak ağaları ve Batılı kapitalistlerden korumak amacıyla kredi ve tarım eğitimi sağlayan kooperatiflerin kurulmasını sağlamış, önemli devlet desteğinde de bulunmuştur.³² Tüm bunların sosyalist rejimin Sovyetler Birliği'ndeki *kolhoz* tarım modelinden esinlenen kolektifleştirme stratejilerini uygulamaya koymasını kolaylaştırmış olduğunun altı çizilmelidir. 1950'lerin sonuna kadar sosyalist rejim Bulgaristan'da her biri yaklaşık 1.200 hektar alanı kaplayan 3.000'den fazla kooperatif yaratmayı başarmıştır. 1970'lerde kooperatif sayısı 160'a düşürülmüş, her birinin kontrol ettikleri alan ise 24.000 hektara çıkarılmıştır. Bu uygulama Sovyet ekonomist Yevgeni Preobzanhensky'nin 1920'lerde ki Yeni Ekonomik Politikası'na atfen geliştirdiği "*ilkel sosyalist birikim*" stratejisinin tipik bir örneği olarak göze çarpmaktadır.³³

29 Ted Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989*, New York, Routledge, 2001.

30 Hupchick, *The Balkans from Constantinople*, s.232-233.

31 Constantine Iordachi and Dorin Dobrinu, "Introduction", Constantine Iordachi and Dorin Dobrinu (der.), *Transforming Peasants, Property and Power: The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest-New York, Central European University Press, 2009, s.1-24.

32 Mary Neuburger, *Balkan Smoke: Tobacco and the Making of Modern Bulgaria*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 1966, s.110-133.

33 Preobzanhensky kırsal kesimin nüfusun büyük kısmını oluşturduğu ve gelir düzeyinin çok düşük olduğu sosyalist ülkelerde sosyalist ekonomik ve sosyal kalkınmanın ancak tarım sektöründeki artık değer ve kaynaklara dayanılarak hayata geçirebildiğini belirtmektedir. Böylelikle, çiftçiler kolektif mala dönüştürülen, modern tarım tekniklerinin kullanıldığı geniş tarım arazilerinde istihdam edilen emekçilere dönüşmüş ve sosyalist kalkınmanın ilk dönemlerindeki sınai gelişim için gerekli yüksek artık değeri üretmişlerdir. Bkz. E. Preobzanhensky, *New Economics*, Oxford, Oxford University Press, 1965; Georgi Medarov, "Land Concentration, Land Grabbing and Land Conflict in Europe: The Case Of Boynitsa in Bulgaria", *The Transnational Institute*, 24 Haziran 2013, s.171, https://www.tni.org/files/download/10_bulgaria.pdf (Erişim Tarihi 20 Nisan 2016).

Sosyalist rejimlerle Batılı kapitalist ülkeler arasında toprağın artık değerinin endüstriyel kalkınmaya tahsis edilmesi açısından benzerlikler bulunduğu hususu tartışmalı bir konudur. Örneğin Medarov'a göre, Batı'da bu süreç piyasa dinamikleri üzerinden, sosyalist rejimlerde ise bürokrasinin öncülüğünde, bazen de metazori biçimde gelişmiştir.³⁴ Mesa-Lago, üretime yönelik olmayan sektörlere yatırım yapmak konusunda daha esnek olan Yugoslavya örneği dışarıda bırakılacak olursa, Avrupa'daki tüm sosyalist rejimlerin sermaye birikimi ve sanayileşme ile ilgili benzer stratejiler yürütmüş olduğunun altını çizmektedir.³⁵ Nihayetinde, ilkel birikimin sosyalist versiyonunu benimseyen siyasal elitin temel kaygısı gelişmiş kapitalist ülkelerle aradaki ekonomik ve askeri farklılıkları kapatmak olmuştur. Kapitalist Batı'nın askeri ve endüstriyel düzeyini yakalayabilmek için sosyalist rejimler ekonomilerinin tarım da dâhil olmak üzere tüm üretken sektörlerinin artık değerlerini ağır sanayiye aktarmışlardır.³⁶ Bu yoldan sağlanan büyük miktarda sermaye ve iş gücü bu ulusların özellikle büyük askeri güçlere hızla dönüşmesine olanak vermiştir.

Balkanlar'da sosyalist rejimlerin düşmesiyle bu durumun tamamıyla değişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Bulgaristan'da Sosyalist Parti (BSP) ilk çok partili seçimlerde iktidarı elde etmiş ve kolektifler düzenini devam ettirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, liberal Demokratik Güçler Birliği'nin (UDF) baskılarına dayanamayarak kolektifleştirilmiş toprağı likidite etmek ve eski sahiplerine geri vermek adına düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Fakat beklenildiğinin tersine, Bulgar çiftçileri hükümetin bu kararına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunun nedeni, başlarda sosyalist rejimin çiftçileri yine kendi topraklarını devletin modern ekipmanıyla ve örgütlenmesi altında kullanabildikleri, karşılıklı sözleşmeye dayanan "akord sistemi" adı verilen bir yarı-kolektifleştirme uygulamasına gitmiş olmasıdır. Yıllar içinde devlete ait çiftliklerin sayısı azalıp hacimleri genişlese de pek çok Bulgar çiftçisi kamuya ait makinelerle ve kolektif çalışma programları altında geçimini sürdürdüğü bu sistemi kanıksamıştır. Bu nedenle, 1990'ların başında çok partili hayata geçildiğinde bu işletmelerin kademeli olarak kaldırılmasından yana olan BSP'yi desteklemişlerdir.³⁷ Bununla birlikte, 1997'deki ekonomik kriz BSP hükümetinin çökmesine neden olmuş ve toprağın kooperatiflerden alınarak küçük arsalar halinde çiftçilere dağıtılmasını isteyen UDF iktidara gelmiştir. Sosyalist rejimin toprak düzeninin tasfiyesi Bulgaristan ekonomisine kısa vadede önemli sorunlar yaratmıştır; tarım rekoltesi hızla düşmüş ve kırsal kesimde işsizlik astronomik rakamlara ulaşmıştır.³⁸

Romanya'da 1991'de Toprak Kanunu'nda yapılan değişikliklerle tarım kooperatifleri kapatılmış ve iyeliklerinde bulundukları tarım toprağı ya eski sahiplerine iade edilmiş, ya da söz konusu kooperatiflerde çalışan işçilere dağıtılmıştır. Devlet çiftlikleri ise lağvedilmiş, ticari şirketlere dönüştürülmüşlerdir. Bouniol'a göre, 2003'e kadar toprağın yüzde 99,2'si, 1 hektardan on binlerce hektara değişen ölçeklerde olmak üzere özel mülkiyete geçmiştir. Bununla birlikte, izleyen yıllarda çitleme sürecinin hız kazandığı görülmektedir; örneğin, 2010'a geldiğinde küçük ölçekli tarım işletmeleri toplamda yüzde 14 oranında küçülürken, büyük ölçekli olanların oranı yüzde 35 artmıştır.³⁹

34 Medarov, "Land Concentration, Land Grabbing and Land Conflict in Europe", s.172.

35 Carmelo Mesa-Lago, "A Continuum Model for Global Comparison", Carmelo Mesa-Lago and Carl Beck (der.), *Comparative Socialist Systems: Essays on Politics and Economics*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Center for International Relations, 1975, s.92-121.

36 Yangsheng Zong, *The Economic Theory of Developing Countries' Rise: Explaining the Myth of Rapid Economic Growth in China*, New York, University Press of America, 2010.

37 Gerald W. Creed, "The Politics of Agriculture: Identity and Socialist Sentiment in Bulgaria", *Slavic Review*, Cilt 54, No.4, 1995, s.855-864.

38 The World Bank, *Farm Restructuring and Land Tenure in Reforming Socialist Economies: A Comparative Analysis of Eastern and Central Europe*, World Bank Discussion Papers, No.268, 1994, s.12-13.

39 Judith Bouniol, "Scramble for Land in Romania: iron Fist in a Velvet Glove", *The Transnational Institute*, June 2013,

Romanya'da tarım toprağının yabancılara satılmasına izin veren yasal değişikliklere kadar Romen vatandaşları çitleme sürecinin asli aktörleri olarak kalmışlardır. Bununla birlikte, aşağıda detaylı bir biçimde üzerinde durulduğu üzere, 2014 yılından itibaren durum hızla değişmeye başlamıştır.

Romanya ve Bulgaristan'da Toprak Yağması

Romanya AB'nin ekilebilir tarım toprağı açısından en büyük beşinci ülkesidir. Ülke tarım toprağının yarıdan fazlasını zengin humus, potas, fosfor içeren kara toprak (çernozom) oluşturmaktadır. Romanya kırsal kesimde iş gücünün bolluğu (yaklaşık 5 milyon) ve ucuzluğu (2016 itibarıyla asgari aylık 160 Avro) ile tarım alanına yatırım yapacak yabancı girişimciler için oldukça çekicidir.⁴⁰ 1990'ların başlarında Lupu Yasası ile toprak özelleştirilmiş ve küçük parsellere bölünerek tarım kooperatiflerindeki işçilere ve de tarımla ilgilenen kent kökenli vatandaşlara dağıtılmıştır. Yasanın amacı Çavuşesku rejiminin düşüşünün ardından tarımı kırsal kesimdeki nüfusun kendine yeterliliğini devam ettirmesini sağlamaktır. Bununla birlikte, yeni toprak sahiplerinin çoğunun kendilerine iyi fiyat önerdiğine inandıkları ilk alıcıya topraklarını sattıkları gözlemlenmiştir.⁴¹

Romanya'nın yabancı yatırımcılara sunduğu diğer önemli olanak ise parsellerin birleştirilmesine uygun topografik yapısıdır. Örneğin, komşu Moldova ya da Romanya'nın kuzeybatısındaki Transilvanya'da da verimli topraklar ucuza satışa çıkarılmıştır, ama arazideki ekilebilir alanlar dağınık ve birleştirilip büyük tarımsal işletmeler haline getirilmeye uygun değildir.⁴² 2007'ye kadar Romen hükümetleri toprağın birleştirilmesi hususunda herhangi bir yasal düzenlemeye gitmemiştir. Bununla birlikte, aşırı bürokrasiye rağmen yabancı girişimciler ülkede dolaylı yollardan toprak almaya başlamışlardır. Romanya'nın AB üyesi olduğu 2007 yılından itibaren toprak birleştirmeleri fiyatlar bazı yerlerde eskiye oranla 20 misline çıkmış olsa bile hızlanarak artmıştır. AB'ye giriş sürecinde Romen hükümeti özellikle toprak alımları konusunda Birliğin dört temel kurucu ilkesinden –hizmetlerin, malların, sermayenin, nüfusun serbest dolaşımı- bir süreliğine de olsa imtina edilmesi için bastırmıştır. Nihayetinde, Romanya'nın bu alanı 2014'e kadar, yine AB'nin temel ilkelerini ağır biçimde ihlal etmemek kaydıyla, düzenleyebileceği konusunda taraflar anlaşmaya varmışlardır. Romanya hükümeti AB üyeliğinin hemen ardından tarım topraklarının ancak yerel/Romen işletmeler aracılığıyla satın alınabileceğine hükmeden yasal bir düzenleme getirmiştir. Bununla birlikte, aynı yasa yerel işletmenin aynı toprağı yabancı ortağına satıp satamayacağı konusunu düzenlememiştir, ki bunun da olumsuz sonuçları olmuştur.

2014 yılında Romanya tarım toprağının yabancılara satımına izin veren ilk AB ülkesi olmuştur. Hâlbuki aynı tarihte AB'nin diğer üyeleri Fransa, Almanya, Birleşik Krallık'ta tarım toprağının yabancılara satışı çeşitli düzenlemelerle neredeyse yasak gibidir. Öte yandan, AB'nin Ortak Tarım Politikası kapsamında yaptığı düzenlemelerin dolaylı yoldan Romanya'da toprak yağmasının önünü açtığı altı çizilmelidir. Örneğin, Hollanda'da 2015 yılından itibaren süt ürünlerine verilen desteğin

s.147-149, https://www.tni.org/files/download/09._romania.pdf (Erişim Tarihi 20 Şubat 2016).

40 Laurent Ribadeu Dumas, "Romania: Foreign Investors Rush to Agricultural Land", *Farmlandgrab*, 13 Eylül 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/26500> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017); Ayrıca bkz. Romania National Institute of Statistics, Labor Force in Romani: Employment and Unemployment, 2015, http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/labour_force_in_romania_employment_and_unemployment_2015.pdf, s. 31-38 (Erişim Tarihi 13 Eylül 2017).

41 Maurizio Bongioanni "Romania: Land for Sale", *World Policy Journal*, Bahar 2014, <http://www.worldpolicy.org/romania-land-sale> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

42 Black Sea Grain, "Over a Third of Romania's Fertile Land is Now Owned by Foreigners", 23 Nisan 2014, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/23423> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

kesilecek olması nedeniyle bu ülkede toprak fiyatları ani bir yükseliş göstermiş ve girişimcileri Romanya, Bulgaristan, Slovakya gibi daha ucuz coğrafyalara yönlendirmiştir.⁴³ 2014'e geldiğinde AB'nin farklı yerlerinde toprak fiyatları arasındaki derin uçurumlar Birliğin taze üyelerinde toprağın finansal bir spekülasyon aracı haline gelmesinin önünü açmıştır. Örneğin, Batı Avrupa'da hektar başı toprağın fiyatı 49.000 (Hollanda) ile 10.000 (İspanya) Avro arasında değişirken, Romanya'da en yüksek fiyat hektar başına 2.700 Avro civarında kalmıştır.⁴⁴

Bulgaristan'da sosyalizmin sona erişinden itibaren yaşanan ekonomik zorluklar 1997'de ülkeyi iflasa sürüklemiş ve önceki sosyalist düzenin özellikle kırsal kesimde yaşayanları ve dar gelirliileri gözetemeyen uygulamalarını tanzim ederek sürdürmek isteyen BSP'nin iktidarının sona ermesine neden olmuştur. Aslında Bulgaristan'da sosyalizm sonrası düzenlemelerle toprak yaklaşık 5,5 hektarlık parçalara bölünmüştür ve Romanya ile karşılaştırıldığında ülkenin topografik yapısı arazi birleştirmelerine genelde uygun değildir. Ayrıca, Bulgaristan'da hava koşulları ve sulama olanakları daha elverişsizdir ve başlangıçta tarım toprağı piyasası yabancıları pek de cezbetmemiştir.⁴⁵ Yine de global finansal krizin bir çok yatırımcıyı özellikle toprak rejiminin sıkı bir biçimde düzenlenmediği ülkelere sevk etmeye başlamasıyla Bulgaristan'da özellikle Karadeniz kenarındaki turistik bölgelerde arazilere talep artmaya başlamıştır. Turizme yönelik arazi piyasasının çok geçmeden doyuma ulaşmasının ardından, Bulgar hükümeti tarım alanlarını büyük baskılara rağmen kısıtlı da olsa yabancı yatırımcılara açma kararı almıştır.⁴⁶ 2007'den sonra özellikle yurtdışında para biriktirip dönüş yapan Bulgar vatandaşlarını ve Bulgar tarım pazarındaki payını arttırmaya çalışan yerli şirketleri, toprak fiyatlarının bir sene içinde neredeyse yüzde 40 oranında değerlenmesini takiben yabancılar için *off-shore* firmaları izlemiştir.

Ülkeyi 2000'lerden itibaren idare etmeye başlayan merkez-sağ hükümetler, yabancı sermayeyi özellikle tarım sektörüne çekebilmek ve böylelikle modern üretim ve sulama tekniklerini hayata geçirecek finansal güce sahip büyük tarım komplekslerinin sayısını arttırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, 2011'de Bakan Naydenov Çinli tarım devi Tianjin'in kuzeybatı Bulgaristan'daki Vidin, Vratsa ve Montana bölgelerinde 10.000 hektar tarım alanını kiralayacağını duyurmuştur.⁴⁷ Bu firmanın kontrolündeki toprak kısa sürede 28.700 hektara ulaşmıştır.⁴⁸ Bu durumdan endişeli Romen ve Bulgar muhalifler 2012 yılında AB Komisyonu'nu toprak satımı üzerindeki moratoryumu uzatmaya ikna etmek için güçlerini birleştirme kararı almışlardır.⁴⁹ 2013 yılında Sosyalist Parti milletvekillerinin de desteğini alan Ataka'nın çabalarıyla Bulgar parlamentosu moratoryumu 2020'ye kadar uzatma kararı almıştır. Brüksel'in oldukça sert tepki vermesi üzerine konu Anayasa Mahkemesine taşınmış, 28 Ocak 2014 Tarihinde mahkeme düzenlemeyi anayasaya aykırı bulmuştur.⁵⁰ Yine de Ataka'nın bastırmasıyla 3 Nisan 2014'te Toprak Sahipliği ve Kullanılması

43 Constantion Radut, "Romania: El Dorado for Farmland Dealers", *Nine O'Clock*, 12 Şubat 2014, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/24523> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

44 Ibid.

45 Novinite, "AgriMin: Bulgarian Farm Land not Lucrative for Foreigners", 19 Ekim 2013, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/22707> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017)

46 Quest Bulgaria, "Buy Land and Cash in on Profits", 20 Ekim 2008, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/2542> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

47 Novinite, "Chinese Companies Seek to Invest Big in Bulgarian Agriculture", 13 Mayıs 2011, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/18614> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

48 Elizabeth Gooch and Fred Gale, "Get Ready for Chinese Overseas Investment in Agriculture", *Choices*, Nisan 2015, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/24748> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

49 BNE, "Romania and Bulgaria Will Begin a Joint Initiative to Delay The Liberalization of Their Agricultural Land Markets", 29 Mart 2012, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/20251> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

50 Reuters, "Bulgaria Lifts Ban on Selling Land to EU Investors", 28 Ocak 2014, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/23129> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

Yasası çıkarılmış ve toprağın sadece 5 yıl boyunca Bulgaristan'da yerleşik özel ve tüzel kişilere satılabilmesine –kiralınması ile ilgili bir kısıtlama yoktur- izin çıkarılmıştır. Avrupa Komisyonu bu kararın da moratoryumun dolaylı yoldan uzatılması anlamına geldiğini savunmuş ve meseleyi Avrupa Adalet Divanına götürme tehdidinde bulunmuştur.⁵¹ AB'nin bu konudaki yaptırım gücü oldukça sınırlı olmakla birlikte tehditkâr tutumunun özellikle iç siyaseti etkilediği çok açıktır. Nitekim bu çalışmanın tamamlandığı tarihlerde Komisyon bu ülkelere karşı herhangi bir yasal süreç başlatmamıştır, fakat AB'yi ulusal egemenliği tehdit eden bir dış güç olarak gösteren popülist partiler bundan siyasal anlamda nemalanmışlardır.

Romanya ve Bulgaristan'da Toprak Yağması Süreçlerinin Genel Karakteristikleri

2015 yılında uluslararası sivil toplum örgütü *Transnational Institute* tarafından toprak yağmasının tüm AB ülkelerinde nasıl bir sosyo-ekonomik sorun haline geldiğini özetleyen bir rapor Avrupa Parlamentosuna sunulmuştur.⁵² Raporda tüm AB ülkelerinde somut bir olgu haline dönüşen toprak yağmasının ardındaki saikler, koşullar, gıda güvenliği, gıda egemenliği, kırsal kesimin gelişmesi, işsizlik ve çevre ile ilgili sorunların kötüleşmesinde oynadığı rol detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Rapor içindeki alt başlıklar Avrupa ve yakın çevresinde yer alan Balkanlar'da, özellikle Romanya ve Bulgaristan'da, çağdaş toprak yağması sürecinin özgün koşullarını oldukça anlaşılabilir bir biçimde yansıtmaktadır. Rapor dikkatli okunduğunda, toprağın finansal spekülasyon süjesi haline dönüşmesi, ya da modern teknoloji vasıtasıyla enerji kaynağı haline çevrilmesi gibi yeni faktörlerin eklenmesiyle toprak yağması sürecinin yeni bir tarihsel faza girmiş olduğu daha net görülmektedir. Öte yandan, gıda güvenliği, devletlerin gıda egemenlikleri gibi hususlar, yanı sıra AB'nin ortak tarım politikalarının yönetimi ile ilgili bir dizi sorun, bu sürecin daha evvel yaşanmış olduğu 19. yüzyıla özgü toprak yağması süreçleri ile modern dönemdekiler arasında analiz sınırları ve düzeyi bağlamında da önemli farklılıklar olduğuna işaret etmektedir. Romanya ve Bulgaristan'da bu süreçte küresel toprak yağmasının asli aktörleri haline gelen Çin ya da Körfez ülkeleri kadar AB'nin de önemli etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Bu ülkelerde toprak alan ya da kiralyan AB üyesi ülkelerin vatandaşları ve şirketleri ile diğer üçüncü taraflar arasında gelişmekte olan bir rekabet vardır. Öte yandan, AB'nin tarıma yönelik ulusüstücü politikaları ve toprak piyasasının liberalleşmesi yönündeki baskıları nedeniyle bu sürecin özellikle Romanya'da önemli sıkıntılar yarattığı görülmektedir.

Toprak Yağmasında AB Faktörü

2000-2006 yılları arasında Romanya AB'nin Tarımsal ve Kırsal Gelişme Giriş Programı çerçevesinde 200 milyon Dolar civarında bir yardım almıştır. Bongioanni'ye göre, AB'den sağlanan bu fonun çoğunluğu küçük çiftçilerden ziyade büyük tarım işletmelerine gitmiştir. AB üyeliği ile daha büyük finansal desteğe kavuşan ülkeye yine AB'nin Kırsal Gelişme İçin Tarımsal Fonu çerçevesinde 4 milyon Avroluk bir kaynak daha aktarılmıştır. Fakat Bongioanni bu fonun sağladığı parasal desteğin de teminat gösteremeyen küçük girişimci ya da toprak sahiplerine kullanılamadığını belirtmektedir.⁵³ Görüldüğü üzere, AB bu açığı kendi düzenlememiş, üye ülkeleri de meseleyi piyasa dinamiklerine

51 Novinite, "Offshore Companies Banned from Bulgarian Agriculture Land Ownership", 3 Nisan 2014, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/23358> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

52 Sylvia Kay, Jonathan Peuch, Jennifer Franco, *Extent of Farmland Grabbing in the EU*, Transitional Institute Report Requested by the the European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development, IP/B/AGRI/IC/2014-069, Brüksel, Mayıs 2015, <http://www.europarl.europa.eu/studies> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

53 Bongioanni, "Romania: Land for Sale".

bırakmaya zorlamıştır. Kay vd. ayrıca AB'nin Ortak Tarım Politikası desteğinin girişimcilere toprağı asli amacına uygun kullanıp kullanmadıklarına bakılmaksızın dağıtıldığıının altını çizmektedirler.⁵⁴ Küçük çiftçiler programlardan haberdar dahi değilken, teknik bilgiye sahip, bürokratik kadrolarla yakın ilişkiler kurmuş spekülâtörler, aracilar ve de şirketler bu fonları yağmalamaktadırlar. Böylelikle, özellikle Romanya ve Bulgaristan'da Ortak Tarım Politikası fonlarının kullanımı açısından önemli eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Örneğın 2013-2014 yılları arasında Fransa'da lehtarların (yararlananlar) yüzde 1,2'si yardımların yüzde 9'unu almışken, Romanya'da lehtarların yüzde 1,1'i toplam yardımların yüzde 51,7'sini, Bulgaristan'da ise aynı miktarda lehtar yardımların yüzde 45,6'sını kullanmıştır.⁵⁵

2015 yılında Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi'nin girişimiyle hazırlanan ve Brüksel'de kamuoyuna sunulan rapor, Romanya'nın AB ülkeleri arasında toprak yağmasından en fazla etkilenen birlik üyesi olduğunu teyit etmektedir.⁵⁶ Rapora göre, ülkedeki tarıma uygun arazinin yüzde 10'undan fazlası üçüncü taraflar, yüzde 30'a kadarı da Avrupalı girişimcilerin eline geçmiştir. Kay vd. bu durumun aslında AB'nin aile çiftliklerine dayalı tarımsal üretim hedefiyle tamamen çatıştığını, dahası Avrupa'nın gıda güvenliği, işsizlik, refah ve kıtasal seviyede biyo-çeşitlilik açısından önemli tehditler arz ettiğini savunmaktadırlar.⁵⁷ AB'nin birlik içinde özellikle sermayenin serbest dolaşımına kabul edilebilir sınırlar getirmekten, Ortak Tarım Politikasında küçük toprak sahiplerinin arazilerini satmayı daha karlı bulmalarını önleyecek teşvikler geliştirmekten, toprağın sanayiye dönük kullanılmasının yarattığı verimlilik ve de çevre kirliliğine dair sorunları önlemek adına düzenlemeler yapmakta yetersiz kalması durumu daha da vahim hale getirmektedir.

Romanya, Bulgaristan, Polonya, Slovakya ve Baltık ülkeleri toprak yağmasını önlemek adına önlemler almaya kalktıklarında Avrupa Adalet Divanı'nda yargılanmak tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Romanya ve Bulgaristan'da 2014'e kadar süren kısıtlamalara rağmen toprağın yabancılara geçmesi süreci devam etmiştir. 2014'te Romen hükümeti toprak satın almak isteyen yabancılardan en az 5 yıl tarım tecrübesi olduklarını ispat etmeleri şartını getirmiş, satılacak toprağı da 100 hektarla sınırlamıştır.⁵⁸ 2016 Nisan'ında Ulusal Liberal Parti'nin (PNL) girişimleri ile yabancılara alım işlemlerini izleyen altı ay içinde toprağı işlemeye başlamaları, işletmede yüzde 90 oranında Romen işçi çalıştırmalarını, işletme yönetiminin de yüzde 60'ının Romen vatandaşlarından oluşmasını şart koşan bir tasarı gündeme gelmiştir. Tasarı ayrıca kasabalarda ve köylerdeki (*intravilan-kırsal arazi*) toprağın ve ormanlık arazinin satılmasının⁵⁹ yanı sıra, *off-shore* şirketlerin toprak alımının önlenmesini öngörmüştür.⁶⁰ Haziran 2016'da hükümetin yasa tasarısı yabancılara satılacak toprak alanını 50 hektara düşürmüştür.⁶¹

54 Kay et.al., *Extent of Farmland Grabbing in the EU*, s.31-32.

55 Ibid.

56 EurActiv, "Land Grabbing, Still a Huge Problem In Eastern Europe", 24 Kasım 2014, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/24260> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

57 Kay et.al., *Extent of Farmland Grabbing in the EU*, s.32.

58 Marianne Rigaux, "Ruée sur les Terres d'Europe de l'Est: Un Accaparement avec la Bénédiction de l'Union Européenne", *Basta! Magazine*, 10 Mart 2014, *Farmlandgrab*, <https://www.farmlandgrab.org/post/view/23247rueesurlesterrerdeuropelestunaccaparementaveclabenedictiondelunioneeuropeenne> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017)

59 Irina Popescu, "Romania May Change the Rules for EU Residents Looking to Buy Farmland", *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25948> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

60 "MPs Want to Tighten Rules for Foreigners Who Buy Farmland in Romania", *Farmlandgrab*, 22 Nisan 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/26052> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

61 "Draft law: Foreigners Allowed to Buy up To 50 Hectares of Arable Land in Romania", *Farmlandgrab*, 1 Temmuz 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/26308> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

Bulgaristan'da AB Komisyonunun baskılarına rağmen, Bulgar hükümeti kadastroların düzene sokulması sürecinde ayak sürümektedir. Romanya ile karşılaştırıldığında, Bulgaristan'da toprak alımının önündeki bürokratik engellerin zorlu olmasının yanı sıra, Bulgar çiftçilerin yabancıların toprak alımına karşı dirençleri çok daha örgütlüdür. Yine de sosyalist dönemdeki kooperatif yapılarını devam ettirmek isteyen çiftçiler AB fonlarına ve diğer finansal kaynaklara giriş olanakları olan zengin girişimciler karşısında dezavantajlı durumdadırlar.⁶² Romanya'da da tapu kayıtları meselesi AB'nin şart koştuğu liberalleşme politikalarının önünde bir sorun olarak görünmektedir. Resmi verilere göre, Romanya yaklaşık 14 milyon hektar verimli tarım toprağına sahiptir.⁶³ Bunun 3,8 milyon hektarı çiftliklere aittir. Geri kalan toprağın sadece 3 milyon hektarı kadastro kayıtlarında düzenlenmiştir.⁶⁴ Bulgaristan'ın tersine, Romanya hükümeti tapu kayıtlarının bir an önce düzenlenip, piyasa dinamiklerine açılmasını isteyen güçlü bir toprak lobisinin baskısı altındadır.

Mayıs 2016'da AB Komisyonu kendi tedbirlerini devreye sokmaya çalışan bu ülkelere iki aylık bir ultimatoma vermiştir. Komisyon her üyenin kendi toprak piyasasını düzenleme hakkı olduğunu, bununla birlikte, yapılacak düzenlemelerin AB'nin sermaye ve nüfusun dolaşım hakkı prensiplerini ihlal edemeyeceklerini ve AB'nin kırsal kesimin kalkınmasında önemli gördüğü yabancı yatırımlara karşı ayrımcı ve kısıtlayıcı davranamayacaklarını belirtmektedir. Aksi takdirde Komisyon Avrupa Adalet Divanına konuyu götürecektir.⁶⁵ Bununla birlikte, Avrupa Adalet Divanı'nın geçmiş kararlarına bakıldığında pek de büyük yaptırım olanağına sahip olmadığı görülmektedir. Bu çalışma esnasında Komisyon bu ülkeleri Avrupa Adalet Divanı'na sevk etmemiştir. Buradan AB'nin bu ülkelerle süreci müzakerelerle yürütme eğiliminde olduğu sonucu çıkmaktadır. Öte yandan, bu sektördeki yatırımların artan hacmi nedeniyle meselenin Romanya ve Bulgaristan'ın diğer AB üyeleri ile arasındaki ikili ilişkileri etkileme potansiyeli bulunmaktadır.

Toprağın Yabancılaşması Süreçleri

Basitçe toprağın yabancılaşması –ya da yapaylaşması (*artificialization*)- tarım toprağının tarım dışı faaliyetlere ayrılması olarak tanımlanabilir. Yabancılaşma süreci çeşitli şekillerde tezahür edebilmektedir; örneğin kentleşme ya da sanayileşme, uydu kent, alışveriş merkezleri, turizm tesisi, eğlence parkı alanlarına dönüştürülmelerine, otoyol, demiryolu ya da havalimanları nedeniyle istimlak edilmelerine sıkça rastlanmaktadır. Tüm bunlar modern zamanlara özgü çitleme süreçleri içinde kabul edilmekle birlikte, Romanya ve Bulgaristan ile verimli tarım toprakları açısından zengin diğer Doğu Avrupa ülkelerinin coğrafi konumları toprağın “farklı bir yabancılaşma” sürecine açılmasına neden olmuştur. Özellikle 2008'deki finansal krizden sonra büyük bankalar, emeklilik fonları ve sigorta şirketleri portföylerini çeşitlendirmek adına özel tarımsal yatırım fonları yaratmaya başlamışlardır. “Bu yatırımlar, belirli vadelerde yüksek kar etmek amacıyla gütmektedir ve çoğunlukla yerel ortaklar vasıtasıyla büyük tarım arazilerini satın alıp üçüncü kişilere kiralamaya yöneliktir.”⁶⁶

62 ARTE, “Wanted! Terres Agricoles”, 20 Mayıs 2016 *Farmlandgrab*, <https://www.farmlandgrab.org/post/view/26153> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

63 Eurostat, Agricultural Census in Romania, 1 August 2017, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_in_Romania (Erişim Tarihi 13 Eylül 2017).

64 “Draft law: Foreigners Allowed to Buy up To 50 Hectares of Arable Land in Romania”, *Farmlandgrab*,

65 Jenny Hopkinson, “Commission Pushes Eastern States to Ease Farmland Ownership Rules”, *Politico*, 26 Mayıs 2016, *Farmlandgrab* <http://farmlandgrab.org/post/view/26170> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017). Ayrıca bkz. EU Commission Press Release, 26 May 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1827_en.htm (Erişim Tarihi 13 Eylül 2017).

66 Kay *et.al.*, *Extent of Farmland Grabbing in the EU*, s.23.

Örneğin, Hollandalı *Rabobank Grup*'a ait *Rabo Farm Europe* 2008'de 315 milyon Avroluk sermaye ile kurulmuş, Romanya ve Polonya'da 17 yerel şirket vasıtasıyla toprak piyasasına girmiştir. Fon basitçe tarım toprakları satın almakta ve yıllık yüzde 8-9 getiri karşılığında üçüncü kişilere kiralamaktadır. İtalyan sigorta şirketi *Generali*'nin tarım şirketi *Genagricola* batı Romanya'da Timis ve Arad bölgelerinde 5.000 hektar toprağı kontrol etmektedir.⁶⁷ 2016'da Danimarka'nın *AP Pension* emeklilik fonu önceden yaklaşık 6.800 hektar toprak satın almış, yine Danimarkalı bir şirket olan *FirstFarm*'dan 3.000 hektar toprağı devralıp, yeniden aynı şirkete kiralamıştır.⁶⁸ *FirstFarm* yetkilileri ellerindeki tarım toprağını 20.000 hektara çıkartacaklarını ve *AP Pension* ile benzer bir ortaklığı devam ettireceklerini açıklamışlardır.⁶⁹ Amerikan *Southern Harvest* tarım şirketi yine Amerikan yatırım fonu *Anholt Services*'in bir koludur ve 2014 yılında Botosani bölgesinde Avusturyalı *Agraria North* ve Danimarkalı *Arland* tarım şirketlerini (toplam 6.000 hektar) satın almıştır.⁷⁰ Şirket 2016'da 2.700 hektar daha toprak almak için görüşmelere başladığı açıklamıştır.⁷¹ 2015'te 1996'dan beri bölgede, özellikle Moldova'da büyüyen Amerikalı *Trans-Oil Racova*'da bir Romen tarım şirketini 100 milyon dolara satın alarak Romanya piyasasına girmiştir.⁷² Ayrıca *AgroChirnogi* (Lübnan), *Velcourt SRL* (Birleşik Krallık), *Mintridge International-Velcourt* (Birleşik Krallık), Romanya dâhil Doğu Avrupa'da 85.000 hektar tarım toprağını kontrol eden İngiliz *Spearhead International*'ı satın alan finansal yatırım şirketi *Paine&Partners* ülkedeki toprak yağması sürecinin önemli aktörleri haline gelmişlerdir.

Bulgaristan'a tarım sektörüne yabancı sermaye Körfez ülkeleri, Çin, İsrail ve AB ülkelerinden gelmektedir. Örneğin, Alman *Allianz Grup* Bulgaristan'da toprağı yatırıma yönelik fonların dörtte birini elinde bulundurmaktadır.⁷³ Amerikan *Black Sea Agriculture* 2015 yılına kadar her ne kadar küçük bir toprak alımına gittiyse de (113 hektar kadar),⁷⁴ 2020'ye kadar Romanya ve Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarında geniş araziler satın almak vasıtasıyla büyük bir Karadeniz Çiftlik Kuşağı oluşturmak niyetindedir.⁷⁵ Bulgaristan'a ilgi gösteren diğer bir Amerikan fon *NHC Capital*'in Avrupa ayağı *New Europe Property*'dir.⁷⁶ Yukarıda belirtildiği gibi, 2010 yılında Bulgaristan Arap ve Asyalı finansal yatırımcıların dikkatini de çekmeye başlamıştır. İslam Konferansı Örgütü'ne ait bir girişim olan ve ortakları arasında *Al Barakah* ve Bin Laden holdinglerin bulunduğu *Foras Yatırım*, Singapor merkezli *Vulpes Management*, Suudi *SALIC*⁷⁷ Bulgaristan'a yatırım yapacaklarını duyurmuşlardır.

67 Maria Rodriguez Beperet, "Return of the Roman General: Land Grabbing in Western Romania", *ARC2020*, 14 Kasım 2014, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/242241/> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

68 Agrimoney, "FirstFarms Unveils Plan to Exploit Slovakian Land Sale Spree", *Farmlandgrab*, 23 Mart 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25925> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

69 Rachel Fixsen, "Denmark's AP Pension to Invest in Romanian Farmland", *Farmlandgrab*, 26 Nisan 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/26067> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

70 Sam Cel Roman, "Fresh Manure for Romania", *All Things Romania*, *Farmlandgrab*, 13 Şubat 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25874> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

71 Act Media (Romanian Business News), "Southern Harvest Buys 2,700 Hectares of Farming Land in Romania", *Farmlandgrab*, 12 Şubat 2016, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25875> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

72 Romania Inside, "Moldova's Largest Agribusiness Group Buys Romanian Company", *Farmlandgrab*, 25 November 2015, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25542> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

73 Beperet, "Return of the Roman General".

74 Constance Gustke, "Are Farmland Investments Heading for A Barn Bubble?", *BBC*, 6 June 2013, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/22297> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

75 Gabriel Razi, "US Trader Goes From Wall Street Investments to Buying Farmland In Romania and Bulgaria", *Ziarul Financiar*, 18 Mayıs 2012, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/20530> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

76 Interfax, "EBRD Issues \$40 Mln to NEPF Fund to Support Grain Farms in Ukraine", 23 Nisan 2014, *Farmlandgrab*, <https://www.farmlandgrab.org/post/view/234201/> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

77 "Agri Firm to Handle Foreign Investments", *Arab News*, 9 Mayıs 2012, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/20466> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

İkinci bir ekonomi-dışı grup araçlar, spekülörler ve toprak toplayıcılardan (Bulgarca'da *arendatori*) oluşmaktadır. Bu grup genelde büyük yabancı sermaye kuruluşlarıyla yerel yönetim arasında arbuluculuk yapmakta, büyük toprak parçalarını kapatarak daha yüksek meblağlara satmak üzere, genelde üzerindeki tarımsal üretime son vererek, bekletmektedir. Daha çok Romen ya da Bulgar vatandaşı *arendatorilerin* adları yolsuzluk davalarına sıkça karışmaktadır.⁷⁸ Bulgaristan'da *arendatoriler* özellikle tarım alanına yönelik resmi düzenlemeleri yönlendirmektedirler. Örneğin, Bulgar parlamentosunun kırsal kesimdeki "beyaz noktaların" yönetimi ile ilgili düzenlemesi bu aracı sınıfı açıkça gözetmektedir. Buna göre, yasa tüm çiftçilere her yıl toprağını ekip ekmeyeceğini beyan etme şartı getirmiştir. Beyan edilmeyen topraklar (beyaz noktalar) kırsal belediyeler tarafından, toprak sahibinin itirazına aldırmadan üç yıllığına *arendatorilere* kiralanabilmektedir. Bununla birlikte, küçük toprak sahipleri, yaşadıkları yerlerden uzakta bulunan ve bu yüzden ekemedikleri kendi topraklarını *arendatorilere* veren bu yasanın, aslında topraklarının bu grup tarafından zapt edilmesini kolaylaştırdığından şikayetçidir. Bulgar Tarım Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre Bulgaristan'daki beyaz noktalar azımsanamayacak derecede geniş bir alanı kaplamaktadır.⁷⁹

Tarım alanlarının şehirleşme ya da ulaştırma hizmetleri, turizm alanları vs. için asli işlevlerinden koparılmalara gibi bilindik uygulamalara ek olarak son dönemde ortaya çıkan enerji açığının kapatılmasına yönelik güneş tarlaları (*solar farms*) ya da seralar (*greenhouse*) gibi modern uygulamalar toprağın yabancılaştırma sürecini dolaylı yoldan hızlandırmaktadır. Aslında güneş tarlaları ya da seraların kullanılmayan ya da kapasitesinin altında kullanılan yüzeyler üzerinde kurulması öngörülmektedir; fakat getirilerinin yüksek olması nedeniyle bu uygulamalar gitgide verimli topraklar üzerinde yaygınlaşmıştır.⁸⁰ Bu durumda özellikle tarımsal üretime verilen teşviklerin yetersizliği, ya da enerji üretmeye yönelik alternatif yöntemlere verilen teşvikler önemli rol oynamaktadır. Örneğin, Aralık 2008'de Birliğe üye ülkelerin 2020 yılına kadar elektrik üretimlerinin yüzde 20'sini güneş, rüzgâr gibi alternatif kaynaklardan karşılaması hedefini koyan AB direktifi çerçevesindeki teşviklerin de bunda önemli bir katkısı bulunmaktadır. Her ne kadar AB direktifi gıda güvenliği endişesiyle toprağın ya da kırların kullanılmasını öngörmüşse de,⁸¹ durum tersine gelişmektedir. Castillo vd. Romanya ve Bulgaristan'ın İtalya, İspanya ve Yunanistan kadar güneş enerjisi (PV) sistemleri açısından yeterli olmadığına işaret etmekle birlikte, toprak fiyatlarının ucuzluğu nedeniyle bu ülkelerde güneş tarlalarının hızla çoğalmaya başladığının da altını çizmektedirler.⁸² Özellikle, Romanya'ya oranla daha fazla güneş alan Bulgaristan'da 2008'i izleyen birkaç yıl içinde güneş tarlalarında ve rüzgâr santrallerinde bir patlama yaşanmıştır; örneğin 2009'da yenilebilir enerjiden elde edilen oran yüzde 2,6'dan yüzde 9,9'a yükselmiştir.⁸³ Bu tesislerin AB direktiflerini ihlal ederek genelde verimli tarım toprakları üzerine kurulduğu düşünülürse, bu durum özellikle gıda güvenliği açısından endişe vericidir.

78 Attila Szocs, "Grown Men Working 12 Hours A Day for A Loaf Of Bread", *ARC2020*, 2 Temmuz 2014, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/23692> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017)

79 Sylvia Kay, *Land Grabbing and Land Concentration in Europe: A Research Brief*, *Transnational Institute*, Amsterdam, Transnational Institute, 2016, s.5.

80 Scott Hill, "Business, Environment, Farming", *Civil Eats*, 20 Mart 2017, <http://civileats.com/2017/03/20/solar-farming-brings-benefits-and-concerns-to-the-land/> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

81 Carolina Perpiña Castillo, Filipe Batista e Silva, Carlo Lavalle, "An Assessment of The Regional Potential For Solar Power Generation in EU-28", *Energy Policy*, No.88, 2016, s.87.

82 Castillo *et.al.*, "An Assessment of The Regional Potential For Solar Power Generation in EU-28", s.89.

83 Nicholas Watson, "Funds: Nothing Ventured, Nothing Gained in Bulgaria", *Business New Europe*, 1 June 2010, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/13466> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

Romanya ve Bulgaristan'da Toprak Yağmasının İnsani Sonuçları

Romanya ve Bulgaristan'da devam etmekte olan sürecin, toprak yağması literatüründe genelde mülksüzleştirerek birikim ya da ilkel birikim perspektifinde ele alınan 18-19. yüzyıllarda Avrupa'da ya da bugün Afrika'da devam etmekte olan süreçlerle pek çok ortak yanı bulunmaktadır. Örneğin, Roman yerel çiftçiler ile tarımsal üretim amacıyla toprakları çeviren yabancı girişimciler arasında dahi önemli farklar bulunduğu altını çizmektedir.⁸⁴ Yerel toprak sahipleri toprak hem kendileri hem de gelecek kuşaklar için sahip oldukları yegâne değer olduğundan, toprağın verimliliğine ve de çevresel dışsallıklara gerekli özeni göstermektedirler. Bununla birlikte, toprağı işlemek için alan yabancı yatırımcılar maksimum üretim ve yüksek kar marjlarının peşinde olduklarından verimliliği kısa dönemde arttırmakta, kullandıkları kimyasal gübrelerin uzun vadede toprağı ve çevreyi nasıl etkilediğine aldırmamaktadırlar. Sonuçta, bu yatırımcılar burasıyla işleri bittiğinde satın alabilecekleri yeni alanların peşine düşecek mali güce sahiptirler. Hükümetlerle yabancı yatırımcılar arasındaki anlaşmaların genelde kapalı kapılar ardında yapılması ya da ihalelerde şeffaflık ilkesine aldırılmaması, özellikle yerel yöneticiler, yargı ve güvenlik güçleri ile spekülörler, aracılar arasındaki kirli ilişkiler küçük toprak sahiplerinin aleyhine durumsallıklar yaratmaya devam etmektedir. Romen Yolsuzlukla Mücadele Şubesinin verilerine göre sadece 2015'te genelde yerel yönetimlerin karıştığı 6.000 yolsuzluk vakası tespit edilmiştir.⁸⁵ Örneğin, Romanya'da Zarand bölgesinde yerel yöneticilerin yerel yargıçlarla işbirliği içinde küçük toprak sahiplerini sindirdiği ve topraklarını usulsüz bir biçimde satılığa çıkardıkları saptanmıştır.⁸⁶

Öte yandan, özellikle Avrupalı dev süpermarket zincirlerinin şubelerinin kasabalara kadar yayılmasıyla tarımsal faaliyet ile geçim zorlaşmıştır. Bu nedenle, küçük toprak sahibi ailelerin genç üyeleri geçimlerini sağlamak için şehirlere ya da Avrupa'daki tarımsal komplekslerde çiftçi olarak çalışmak üzere yurtdışına göç etmeye başlamışlardır. *Farmlandgrab* verilerine göre, 2014 yılında tüm AB içinde özellikle İtalya, İspanya ve Avusturya tarım komplekslerinde çalışan yabancı işçiler arasında Romenler ilk sırada gelmektedirler.⁸⁷ Dale-Harris kırsal kesimdeki nüfusun gittikçe yaşlandığını, ailenin göç etmiş genç üyelerine yardım etmek için topraklarının kendi öz tüketimlerine yetecek kadar kısmını elde tutup, gerisini araçılara satma eğiliminde olduğunu söylemektedir.⁸⁸ Diğer yanda, Szocs'a göre, tarım sektörüne yabancıların girmesi ve çitleme süreçlerinin yoğunlaşmasının ardından Romanya'nın tarım ihracatında neredeyse iki katı bir artış gözlenmiştir. Bununla birlikte, bu artış Romen vatandaşlarını pek de etkilememiştir; 2014 verilerine göre Romanya'da resmi rakamlara göre açlık sınırında yaşayanların oranı toplam nüfusun yüzde 42'sine ulaşmıştır; Romanya'yı Bulgaristan izlemektedir. Veriler Romanya'nın en dezavantajlı nüfusunun bugün toprak yağmasının had safhaya tırmandığı kuzeydoğu, güneybatı ve güneydoğu Romanya'da yaşamakta olduğunu göstermektedir.⁸⁹ Ulusal basında verilen haberlere göre tarım bu bölgelerde yabancılara ya da Romen vatandaşlarına

84 Sam Cel Roman, "Fresh Manure for Romania, All Things Romania".

85 Luke Dale-Harris, "Think Land Grabbing is A Thing Of The Past? Think Again", *The Correspondent*, 9 Kasım 2015, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25481> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

86 Carlos Miguélez, "Romania: Landgrab Bank", *Farmlandgrab*, 4 Aralık 2015, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/25599rumaniabancaaparadoradetierras> (Erişim Tarihi 13 Eylül 2017).

87 "Land Grabbing in Eastern Europe: The Role of Austrian Companies", *Farmlandgrab*, 3 Temmuz 2014, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/23687landgrabbinginosteuropadierolleosterreichischerunternehmen> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

88 Dale-Harris, "Think Land Grabbing is A Thing Of The Past? Think Again".

89 Szocs, "Grown Men Working 12 Hours A Day for A Loaf Of Bread".

ait tarım işletmelerinde çalışanların ücretleri AB'nin belirlediği yaklaşık günlük 40 Ley'in (10 Avro) çok çok altındadır –kelimenin tam anlamıyla günlük peynir ekmeğe talim etmektedirler. Dahası ürettiği tahıl neredeyse tamamıyla dışarıya sattığından Romanya kendi tahıl ihtiyacını ithal ederek karşılamaya başlamıştır.⁹⁰

Kolonizasyon?

Toprak yağması nedeniyle genç nüfusun kent merkezlerine ya da başta İtalya, İspanya ve Avusturya olmak üzere AB ülkelerine vasıfsız işçiler olarak göç etmesinin diğer dışsalıkları da bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, Romanya ve Bulgaristan'daki ilkel birikim süreçleri kendine özgün koşullar içinde ilerlemiş, bu ülkeler Afrika ya da Asya ülkelerindeki gibi Batılı güçler tarafından kolonileştirilmemişlerdir. Yakın Balkan Tarihinde kolonileşme sürecinin sarıh biçimde görüldüğü bazı ender vakalar, örneğin 1920'lerde Mussolini İtalya'sının planlı bir biçimde İtalyanları verimli topraklara ya da maden bölgelerine yerleştirmeye başladığı Arnavutluk,⁹¹ ya da 1908'de Avusturya'ya ilhakından sonra kısıtlı bir biçimde de olsa Bosna dışında,⁹² modern biçimiyle Batı kolonizasyonu Balkanlara ulaşmamıştır. Bununla birlikte, özellikle Romanya'da toprak yağması sürecinin bu yönde etkileri olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Resmi verilere göre, 1990'larda kırsal nüfus Romanya'daki toplam nüfusun yüzde 80'ini oluşturmaktaydı; bununla birlikte, Bongioanni bu rakamın 2014 yılı itibarıyla yüzde 45'e kadar gerilediğini iddia etmektedir. Kırsal kesimden göç eden Romenlerin yerini yavaşça yabancılar almaktadır. Bongioanni ayrıca İtalyan ve Çinli çiftçilerin Romanya hükümetlerinin oluruyla tarım bölgelerine yerleşmeye başladıklarını saptamıştır.⁹³ Batı Romanya'da Temeşvar ve Bulgaristan sınırına yakın verimli Dolj bölgelerinde özellikle Venedik bölgesinden gelerek toprak alan İtalyan nüfus o kadar büyümüştür ki, yerel halk buraya Venedik'in sekizinci ilçesi adını takmışlardır. Craiova'da da İtalyan konsolosluğu özellikle bölgeye yerleşecek olan İtalyan çiftçilerin eş güdümüyle görevlendirilmiş gibidir. Bongioanni'ye göre sadece Dolj bölgesinde İtalyanlara ait toprak parçasının büyüklüğü 300.000 hektara ulaşmıştır. Tüm Romanya ölçeğinde ise bugün İtalyanlar 1.174 büyük çiftlik dâhilinde ülkenin toplam tarım toprağının yüzde 25'ini ellerinde bulundurmaktadırlar. Dahası tarımda Romen işgücünün azalması nedeniyle Romen hükümeti Çinli ucuz işgücünü bölgeye yerleştirmeyi düşündüğünü açıklamıştır. Daha şimdiden yaklaşık 10.000 Çinli göçmen Çinli ve diğer yabancı yatırımcılara ait işletmelerde çalışmak üzere özellikle Bükreş'e yakın Afumati bölgesinde yerleşmiştir.⁹⁴

AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının diğer üye devletlerin sınırları içinde yerleşmeleri ve mal edinmeleri, dahası yerel yönetimlerin seçimlerinde söz sahibi olmaları bir derece anlaşılır olmakla birlikte, AB üyesi olmayan ülkelerin vatandaşlarını istihdam etmek üzere göç ettirmeleri meseleye bakışı biraz değiştirmektedir. Öte yandan, AB üyesi ülkelere yerleşimcilerin kendilerini yerel

90 Black Sea Grain, "Over A Third of Romania's Fertile Land is Now Owned By Foreigners", 23 Nisan 2014, *Farmlandgrab*, <http://www.farmlandgrab.org/post/view/23423> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

91 Miranda Wickers, *The Albanians: A Modern History*, London-New York: AB. Tauris, 2001, s.32; Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Lanham, Toronto, Plymouth, The Scarecrow Press, Inc., 2010; Bernd J. Fisher, *Albania at War: 1939-1945*, London, Hurst and Company, 1999.

92 Francine Friedman, *Bosnia Herzegovina: A Polity on the Brink*, London-New York, Routledge, 2004.

93 Bongioanni, "Romania: Land for Sale".

94 *Ibid.*

halktan izole ettikleri ve yerel ekonomiye pek de katkıda bulunmadıkları gözlemlenmektedir. Bu durum, AB'nin sermayenin ve nüfusun serbest dolaşımına dair kurucu prensiplerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bugünkü çitleme, toprak yağması süreçlerinin ulus devletlerin karakterize ettiği bir uluslararası siyasal ortamda gerçekleşmesinin kolonileşmenin farklı bir biçimini ortaya çıkarması da şaşırtıcı değildir. Örneğin, Romanya'da yabancı işletmecilerin Romenler yerine kendi vatandaşlarını istihdam etmekte oldukları gözlenmektedir. Dolj bölgesindeki İtalyan *Genacricola* sadece 62 Romen'e iş vermiştir;⁹⁵ Bulgaristan'daki Çinli *Tianjin*'in tarım işletmelerinde ise istihdam standartları yerel halkın karşılayamayacağı derecede yüksektir.⁹⁶

Sonuç

Toprak yağması ile ilgili literatürün büyük kısmı eleştirel ekolün katkılarıyla oluşturulmuştur. Eleştirel ekol modern küresel toprak yağmasının yüzyıllar önce tarım toplumlarından sanayileşmeye evrilen Batı toplumlarında gözlemlenen süreçlerin yaratmış olduğu neden ve sonuçlar itibarıyla incelemek eğilimindedir. Harvey gibi yazarların söz konusu tarihsel geçiş dönemini karakterize eden ilkel birikim süreçlerini sosyalist modelin iflası ve neoliberal kapitalist felsefenin egemenliğini ilan ettiği modern zamanların koşullarına uyarlaması küresel toprak yağmasını betimsel bir olgu olmaktan çıkarıp, anlaşılabilir teorik kalıplar içine yerleştirmektedir. Hall literatürün daha da olgunlaşması açısından yazarları bu olgunun tarihsel devamlılığı konusuna yoğunlaşmaya çağırmaktadır. Romanya ve Bulgaristan gibi örnekler bu açıdan önemlidirler. Bu uluslar, yukarıda da değinildiği gibi, hem Batı'daki çağdaşlarından farklı bir toprak düzeni olan imparatorlukların parçası olmuşlar, hem de modernleşmenin sosyalist versiyonunu tecrübe etmişlerdir. Bu ülkeler geçmişte kolonileştirilmiş ve de sömürülmüş, şu anda da toprak yağmasının yoğun bir biçimde sürdüğü 3. dünya ülkelerinden de farklıdır; Batı'nın çevresindedirler, ama aynı zamanda Batı'ya (AB) entegre de edilmişlerdir. Bu bakımdan bu ülkelerdeki modern toprak yağması sürecinin bazı özgün karakteristikleri olduğunun altı çizilmelidir.

Öte yandan, bu ülkeler literatürde çitleme, sermayenin ilkel ya da mülksüzleştirerek biriktirilmesi süreçleri itibarıyla işaret edilen dışsallıklarından mustarıptirler. Bu dışsallıklara bakarak Romanya ve Bulgaristan'da toprak yağması süreçlerinin özellikle küçük toprak sahipleri açısından, diğer yüzyıllardan farksız sonuçlar doğurduğu; diğer deyişle, ilgili bağlamda tarihsel bir devamlılık olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, bu ülkelerin AB üyesi olmaları ve küresel ekonomik bütünleşmenin dinamikleri nedeniyle toprak yağmasının karakteristiklerinde bazı değişiklikler görülmektedir. Birincisi, bu ülkeler gönüllü üye oldukları AB'nin toprak piyasasının liberalleşmesi yönündeki şartlandırmaları neticesinde toprak yağmasına açık hale gelmişlerdir. İkincisi, küresel ekonomide önemli bir değer haline gelen verimli topraklarını piyasaya sürerek kaydı zenginleşme stratejilerini dar gelirli kesimler ve de küçük çiftçileri mağdur ederek sürdürmektedirler.

Toprağın yabancılaşması/yapaylaşması modern toprak yağmasına farklı bir karakteristik veren diğer bir faktördür. Küresel finansal kuruluşların itibari dalgalanmalardan muaf, sağlam bir yatırım

95 Beperet, "Return of the Roman General".

96 Maria Dimitrova, "Arab and Chinese Investments in Bulgarian Agriculture", *Radio Bulgaria*, 29 Mayıs 2012, *Farmlandgrab*, <http://farmlandgrab.org/post/view/20591> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2017).

aracı olarak tarımsal toprağa yönelmeleri toprağın sömürülmesi sürecinde önemli bir kırılma yaratmaktadır. Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyeliklerinin ardından Avrupa toprak piyasasının ayrılmaz parçası haline gelmesiyle bu ülkelerdeki toprak yağmasının tarihsel süreci yeni aktör ve dinamiklerle birlikte yeni bir faza girmiştir. Hiç kuşku yok ki, bu yeni dönemde bu ülkelerin toprak ve gıda egemenlikleri güçlü finansal aktörler tarafından daha fazla aşındırılmaktadır. Yukarıda işaret edildiği üzere, devletlerin kısa dönemde kaydi anlamda zenginleşmeyi, somut mal üretimiyle refaha erme idealinin önüne koydukları bu dönemde, toprak yağmasının sosyo-ekonomik dinamikleri ve çevre üzerinde verebileceği zararları yönetmekte hükümetlerin eli epey bir zayıflamıştır. Öte yandan, hızlı endüstriyel dönüşümle ve kentsel nüfusun şişmesiyle artan enerji açığı nedeniyle verimli tarım alanlarının biyo-enerji, fotovoltaik enerji kaynağı haline gelmesi, karlı sera üretimine ayrılması ülkelerin gıda güvenliğini de –ki bu başka bir çalışmanın konusudur- tehdit eden diğer dinamiklere katılmaktadır.